

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет іноземної філології
Кафедра слов'янської філології

ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНИХ НАВИЧОК В УЧНІВ 8-9
КЛАСІВ НА УРОКАХ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Дипломна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти бакалавр

Виконала: студентка 4 курсу 412
групи

Напряму підготовки: 014.02 Середня
освіта (Мова і література російська,
англійська)

Літвякова Марина Ігорівна

Керівник: доктор філол. наук, проф.
Руденко Л. М.

Рецензент: канд. філол. наук, доц.
Лебедева А. В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів	6
1.1. Лінгвістичні передумови розвитку методики пунктуації.....	6
1.2. Дидактичні аспекти формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів.....	14
РОЗДІЛ 2. Методика формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів	24
2.1. Зміст методики роботи із формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів.....	24
2.2. Система вправ із удосконалення пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів.....	27
2.3. Робота над пунктуаційним правилом і над пунктуаційною помилкою.....	39
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49
ДОДАТКИ	
ДОДАТОК А	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема вивчення пунктуації не є новою в науковій парадигмі і в загальній системі навчання російської мови в середній школі, однак, незважаючи на це, вона не втратила своєї актуальності.

Проблемі вивчення пунктуації присвячено наукові праці багатьох лінгвістів (В. К. Тредіаковський, М. В. Ломоносов, М. І. Греч, Я. К. Грот, С. К. Булич, а пізніше – О. М. Пешковський, С. І. Абакумов, В. О. Добромислов, Г. П. Фірсов, А. Ф. Ломізов, Н. С. Валгіна, Г. Г. Граннік, С. М. Бондаренко, Л. Т. Григорян, А. С. Хазанова, А. Б. Шапіро, Л. В. Щерба) та лінгводидактів (П. О. Афанасьєв, А. В. Текучов, М. Т. Баранов, Г. І. Блинов).

Дослідження у сфері методики вивчення пунктуації свідчать про те, що в учнів старших класів кількість орфографічних помилок зменшується, а кількість пунктуаційних – уже тривалий час залишається високою і навіть збільшується. З одного боку, це пояснюється специфікою пунктуації, засвоєння якої потребує високого рівня як загального розвитку, так і розвитку мовлення учня. З іншого боку, обумовлено це тим, що орфографією учні займаються довше, ніж пунктуацією, хоча процес пунктуаційних навичок не слід переривати на жодному етапі навчання. Неправильна організація роботи з пунктуації, коли недостатньо враховуються специфічні принципи методики її вивчення, а внаслідок цього не забезпечується диференційований методичний підхід до виправлення помилок, – теж веде до зниження рівня пунктуаційної грамотності школярів. Серед причин можна виділити і таку, як нагромадження різноманітних правил постановки одного і того ж розділового знака, особливо якщо їх дають учням на одному уроці.

До низки основних причин відносять й інші, не менш важливі, що

зумовлені часом. Одна із причин полягає в тому, що з розвитком техніки, з появою значної кількості аудіо, відео апаратури у школярів значно знизився інтерес до читання літератури, а, як відомо, читання, а особливо виразне читання, сприяє запам'ятовуванню пунктуаційних знаків і закріплює пунктуаційні навички. Друга причина – це глобалізація у сфері техніки: комп'ютери, мобільний зв'язок (mms, sms електронна пошта – де немає місця пунктуаційним знакам).

Оскільки в нашому суспільстві відбувається прогрес у сфері техніки, йдеться не тільки про те, що пунктуаційні правила повинні бути не лише простішими і вдосконаленими, а й про те, що потрібно шукати нові методи, інтерактивні прийоми і форми роботи із удосконалення пунктуаційних умінь і навичок учнів середньої школи.

Усе це обумовлює **актуальність** поставленої проблеми.

Мета дипломної роботи – запропонувати систему вправ із удосконалення пунктуаційних умінь і навичок учнів на уроках російської мови у 8 - 9 класах.

Відповідно до мети дослідження необхідно вирішити наступні завдання:

- 1) з'ясувати теоретичні основи формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів;
- 2) окреслити лінгвістичні передумови розвитку методики пунктуації;
- 3) виявити дидактичні аспекти формування пунктуаційних навичок в учнів;
- 4) запропонувати систему пунктуаційних вправ і завдань з удосконалення пунктуаційних навичок учнів.

Об'єкт дослідження – процес навчання пунктуаційній грамотності учнів 8 - 9 класів на уроках російської мови.

Предмет дослідження – методика формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів на уроках російської мови.

Відповідно до завдань було використано наступні **методи**: огляд

нормативних документів і робіт з актуальних проблем середньої освіти; аналіз, синтез, порівняння, систематизація даних лінгвістичної, лінгводидактичної літератури з проблеми дослідження; аналіз шкільних програм і підручників.

Практичне значення роботи. Запропонована у випускній роботі система вправ і завдань може бути використана вчителями - словесниками в роботі над формуванням пунктуаційних умінь і навичок учнів на уроках російської мови, а також студентами під час проходження педагогічної практики.

Структура дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНИХ НАВИЧОК УЧНІВ 8 - 9 КЛАСІВ

1.1. Лінгвістичні передумови розвитку методики пунктуації

Як відомо, пунктуація – це розділ мовознавства про розділові знаки і правила їх уживання на письмі. Розділові знаки як частина графічної системи разом з буквами використовуються для передачі на письмі усного мовлення. Сферою їх побутування є такі синтаксичні одиниці-конструкції, як речення і текст, які вони членують «на осмислені відрізки, які мають свою синтаксичну будову і своє логіко-предметне значення» [11, с. 137]. Пунктуаційна грамотність має велике загальнокультурне значення, є показником рівня мовного розвитку людини, оскільки вміння розставляти розділові знаки у своїх текстах свідчить про усвідомленість їх використання. Школа покликана навчити дітей вільному користуванню знаками пунктуації. Це передбачає знання методики зазначеного вчителем, а цього вчить методика пунктуації.

Методика пунктуації – це педагогічна наука, міжгалузєва дисципліна, яка тісно пов'язана із такими науками, як психологія, педагогіка, філософія, метою якої є формування навичок та вмінь в учнів [23, с.7].

Пунктуація сприяє практичній спрямованості вивчення синтаксису в школі, а також тісно пов'язана з розвитком мови учнів. Велике значення має вміння володіти пунктуацією, адже це є запорукою успішного навчання [27, с. 164].

Як бачимо, пунктуація як і орфографія (тільки своїми засобами) своєю метою передбачає забезпечення найбільш повного спілкування між людьми за допомогою писемного мовлення, правильно передати на письмі зміст висловлювання. Кінцева мета навчання дітей пунктуації в

школі – сформувати в них пунктуаційну грамотність, під якою розуміється вміння правильно вживати розділові знаки для членування речень і тексту на смислові відрізки, правильно розуміти написане.

М. Т. Баранов виділив два рівня оволодіння пунктуаційною грамотністю: абсолютний і відносний. Абсолютна пунктуаційна грамотність виникає, як стверджує вчений, як за умови володіння нормами пунктуації, так і за уміння правильно використовувати знаки пунктуації в авторських цілях. Відносна пунктуаційна грамотність відображає володіння тільки частиною пунктуаційних правил. Звичайно, досягти абсолютної пунктуаційної грамотності неможливо через менший обсяг запропонованих для вивчення норм та їх варіантів. Крім цього, слід урахувувати фактор «індивідуально-авторського їх використання» та «недостатню розвиненість мовлення учнів, невміння ними висловити ті чи інші смислові значення засобами мови» [5, с.188].

Для того, щоб досягти поставленої мети із вивчення пунктуації, дидактики пропонують розрізняти дві групи цілей: пізнавальні і практичні. На основі першої групи формуються знання про мову і мовлення, а на основі другої – різноманітні мовленнєві вміння.

Пізнавальними цілями є:

- формування у школярів лінгвістичного світогляду на мову (лінгвістична компетенція);
- озброєння учнів основами знань про мову і мовлення (мовна компетенція);
- естетичне виховання дітей засобами російської мови як навчального предмета [5, с.23].

До практичних цілей відносять:

- формування орфографічних і пунктуаційних умінь і навичок;
- озброєння учнів нормами літературної мови;
- розвиток уміння складно висловлювати свої думки [5, с.34].

Окрім цього, звертається увага і на формування навичок виразного

читання тексту. А це, своєю чергою, допоможе учням правильно розставляти в ньому розділові знаки.

Пунктуація як засіб членування речення та тексту на смислові відрізки звичайно ж тісно пов'язана із синтаксисом, оскільки виокремленні частини оформляються синтаксично.

У кожному правилі, спираючись на пунктуаційну норму, маємо певну умову вибору розділового знака, вказівку на чітку синтаксичну категорію. Тому перед тим, як переходити до вивчення пунктуаційної норми, потрібно ознайомитися із синтаксичними категоріями. Це ознака почергового вивчення пунктуації, а не компактного. Паралельна робота із синтаксисом над пунктуаційними правилами саме цим пояснюється [6, с. 190].

Уперше правила розстановки розділових знаків описав у «Російській граматиці» М. В. Ломоносов [26, с.429]. У правилах Ломоносова фігурували 8 пунктуаційних одиниць: крапка, кома, крапка з комою, дві крапки, знак питання, знак оклику, дужки.

Серед учених не було єдиної думки щодо питання про основи російської пунктуації. Одні вчені визнавали пунктуацію інтонаційною, інші бачили в її основі смисловий принцип, треті – граматичний. Однак жодна з цих точок зору в «чистому» вигляді не виявлялася. Ураховуючи те, що погляди вчених змінювалися, А. Ф. Ломізов виділяє 3 точки зору: інтонаційну, граматичну та семантико-граматичну [25, с. 8].

А. В. Дудников провідним принципом пунктуаційної системи вважає логіко-граматичний принцип. Учений пояснює це тим, що пунктуація з самого початку була найтіснішим чином пов'язана з логічною стороною і граматичними особливостями висловлювання, оскільки її основним завданням було вказати кордон між різними частинами мовного потоку, що є свідченням послідовного розвитку думки і граматичної своєрідності її утілення в мові. З огляду на це, він зазначає, що первинними факторами, які зумовили вживання розділових

знаків і незмінно впливали на подальший розвиток пунктуації, були, з одного боку, логічний лад мови, а з іншого, – її граматичні особливості, позначення засобами пунктуації яких було необхідно для полегшення писемного мовного спілкування [16, с. 96].

Представники інтонаційного напрямку пунктуації вважали, що пунктуація заснована на інтонації. Цієї позиції дотримувалися І. Давидов [17], О. Х. Востоков [13] і в радянський період О. М. Пешковський [35]. Значною мірою розділяв позиції прибічників інтонаційного підходу до пунктуації Л. А. Булаховський [6].

О. М. Пешковський, яскравий представник ідей інтонаційного напрямку, у ранній період своєї діяльності писав: «Не дивлячись на завзяте прагнення граматиків протягом усієї багатовікової історії розділових знаків прикріпити їх до певних граматичних понять і правил, вони і зараз відображають, за моїм переконанням, великою більшістю випадків не граматичне, а декламаційно - психологічне членування мови» [35, с.107].

У 1930 розробляється «Проект зводу правил про використання розділових знаків», де значення пунктуації визначається наступним чином: «Розділові знаки слугують для того, щоб полегшити у процесі соціального спілкування того, хто пише, із читачем, першому – вираження своїх думок і почуттів..., а другому – розуміння написаного» [37, с. 171]. У розгляді питань методики навчання пунктуації стали виходити, спираючись на синтаксично - смислові або логіко синтаксичні основи.

У створенні цього «Проекту» активну участь брав проф. С. І. Абакумов.

Спрямовуючи свій науковий пошук на дослідження пунктуації, С. І. Абакумов доходить висновку, що вживання більшості розділових знаків у російському письмі реалізуються здебільшого саме через граматичні (синтаксичні) правила. Призначення пунктуації, на думку С.

І. Абакумова, вказувати членування мови на частини, які мають значення для вираження думки на письмі [1].

Про необхідність точного знання, у яких випадках пунктуація відповідає інтонації, у яких – не відповідає, говорив В. О. Добромислов. Він справедливо вважав, що при навчанні пунктуації не можна відмовлятися від спостережень над інтонацією, і висував вимогу виховувати у школярів свідоме відношення до інтонаційної сторони мови, вміння пов'язувати структурно - смисловий аналіз із спостереженням над інтонацією [18, с.135].

Торкаючись питання про те, що лежить в основі пунктуації, П. О. Афанасьєв у «Методиці російської мови стверджував: «Щоб уміти ставити розділові знаки, потрібно добре знати синтаксис» [2, с. 102].

Таким чином, основою російської пунктуації П. О. Афанасьєв також уважав логіко - синтаксичний принцип, разом з тим не заперечуючи і необхідності враховувати інтонаційну сторону мови. «Відкинувши інтонацію як основу вивчення пунктуації, – писав він, – ми не зможемо повністю відмовитися без урахування цієї сторони. Диктується, наприклад, фраза: *Дайте мне другую интересную книгу.* Інтонація тут указує на той чи інший смисл і підказує, тим самим, розділовий знак. І при викладенні своєї власної думки той, хто пише, не може уникнути «внутрішнього читання»; записана ним фраза неначе звучить у нього в думці (а інколи вона звучить і в гучній вимові того, хто пише, перевіряю, таким чином, точність вираження думок), звичайно, із усіма інтонаціями» [2, с.103].

У 70 роки науковці дійшли висновку, що сучасна пунктуація побудована не на одному принципі, а на багатьох, крім того, ці принципи тісно пов'язані між собою [44, с. 410]. За спостереженнями Г. І. Блинова, ця сукупність відображається у формулюваннях пунктуаційних правил [7].

Зазвичай той, хто пише, повинен вирішити два завдання, які

пов'язані між собою: обрати конкретний розділовий знак і установити місце для розділового знака. Визначити точне місце розділового знака не можуть такі принципи, як інтонаційний або смисловий. Це може зробити тільки синтаксичний (граматичний) принцип, тому що «розділові знаки, – пише А. І. Гвоздєв, – означають такі узагальнені значення, які отримують вираження в синтаксичних конструкціях» [15, с. 286].

Пунктуація належить і до комунікативної сфери мовлення. Вона завжди пов'язана з вираженням загальних значень та із семантичною структурою. За цим свідченням і виявляються лінгвістичні основи пунктуації, її зміст і робота у школі. Для роботи із пунктуації в школі введено положення, які забезпечують теоретичні основи вивчення пунктуаційних норм [12, с.365]. Розглянемо їх.

Загальновідомо, що речення є смисловою і структурною цілісністю, граматично оформленою за законами даної мови, Мова як знаряддя спілкування і «обміну думками між усіма членами суспільства користується реченням як основною формою спілкування» [12].

Зауважимо, що смислові відрізки можуть бути предикативними і непередикативними, приєднуватися за допомогою сполучників або без сполучників. Відповідно розрізняють сполучниковий або безсполучниковий зв'язок, який по-різному відображається на письмі. Від виду зв'язку і засобу зв'язку, як відомо, залежить постановка розділового знака.

Смислові відрізки можуть займати позицію або в кінці або на початку речення. Цей принцип відіграє істотну роль у вивченні пунктуації. За допомогою нього розрізняють одиничні і подвійні знаки пунктуації, синтагматичне членування [41].

На засвоєнні таких понять, як розділові знаки, принципи російської пунктуації, пунктуаційна норма, пунктуаційне правило, пунктограма, – ґрунтуються уміння та навички учнів.

Розділові знаки – це спеціальні графічні знаки, які «утворюють

особливу частину графічної системи даної мови і обслуговують ті сторони писемної мови, які не можуть бути виражені буквами та іншими письмовими позначеннями. Призначення розділових знаків – указувати на смислове членування мови, а також сприяти виявленню її синтаксичної будови та ритмомелодики» [40, с. 111].

Вивчення навчальних підручників і посібників дало розуміння, що розділові знаки або відокремлюють частини тексту один від одного, або виділяють будь-які частини всередині інших. Відповідно до цього вони поділяються на роздільні та видільні. Роздільними знаками є крапка, знак питання, крапка з комою, двокрапка, три крапки, абзац (у даному випадку термін використовується у значенні абзацного відступу). До видільних знаків відносяться дужки і лапки.

Кома і тире за одиничного вживання виступають у ролі роздільних знаків, а при парному – відносяться до групи видільних знаків, наприклад при відокремленні, при виділенні вставних конструкцій. Знак вважається видільним і в тому випадку, якщо за умовами контексту представлено лише один з елементів парного знака, наприклад, якщо знак відкриває конструкцію, яка стоїть у кінці речення [11, с.49].

Перелік умов вибору місця для знака і вибору необхідного знака становить особливу інструкцію, яка називається пунктуаційним правилом. Кожному пунктуаційному правилу відповідає свій смисловий відрізок, який виділяється розділовими знаками. «Пунктуаційні правила або дозволяють постановку розділового знака (знаків), або забороняють. Перший вид таких правил називається позитивним, другий – негативним» [8, с.16]. «В одному й тому ж пунктуаційному правилі можуть бути і позитивні, і негативні елементи, наприклад: між однорідними членами речення ставляться коми. Якщо останній однорідний член приєднаний сполучником і, то кома не ставиться: *На столе лежат яблоки, груши, сливы; На столе лежат яблоки, груши и сливы*» [8, с.16].

«Пунктуаційне оформлення речення в цілому чи окремих його елементів, яке може бути позначене різними розділовими знаками, але яке характеризується тим, що знак і місце знака визначається пунктуаційним правилом», називається пунктограмою [14, с. 234].

У пунктуаційних правилах закріплюється пунктуаційна норма (і знак, і його використання, і відсутність), вказуються умови її дії. Так, наприклад, «однорідні члени можуть розділятися, а можуть і не розділятися знаками – це дві норми; використання знака – позитивна норма, відсутність знака – негативна норма» [8, с.14].

Ступінь узагальнення граматичного матеріалу визначає, які правила є узагальненими (термін цей умовний, оскільки будь-яке правило будується на основі узагальнення) та окремими. Якщо перші розкривають загальні закономірності, виражають основні тенденції постановки розділових знаків, дають такі норми, які будуть загальними для аналогічних синтаксичних побудов, то другі, навпаки, стосуються окремих випадків, створюють варіанти загального правила, уточнюють або обмежують сферу його дії.

Відомості про типи правил, класифікація їх за різними основами – вихідні дані для методики вивчення правил.

Система пунктуаційних правил визначається співвідношенням умов в окремих правилах і загальних умов, виведених з декількох правил, що входять у дану систему (ціле) і мають єдину основу, за якою виставляють однофункціональні розділові знаки. Той факт, що визначає підставу вживання розділових знаків є особливості побудови речення, його структура, характер зв'язку членів і частин речень, надає особливої чіткості і стрункості системі пунктуаційних правил.

Зауважимо, що пунктуація – це не зібрання, не сукупність, а система правил побудови розділових знаків. Знайомство із системою правил передбачає виділення підстав уживання розділових знаків, чим досягається глибше розуміння правил і усвідомленіше їх використання.

Знання системи правил допомагає визначити шляхи вивчення матеріалу, полегшити вибір методів і засобів її систематизації і узагальнення.

Відзначимо, що із пояснення правила тільки починається формування пунктуаційної навички. Тому при побудові методики формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів необхідно враховувати етапи і умови формування навички [8].

Таким чином, доходимо висновку, що формування пунктуаційних навичок буде успішним при засвоєнні учнями таких лінгвістичних понять, як принципи російської пунктуації, розділові знаки, пунктуаційна норма, пунктуаційне правило та пунктограма.

1.2. Дидактичні аспекти формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів

Головною умовою успішного формування пунктуаційних умінь та навичок учнів, як ми переконалися, є правильна побудова методики вивчення пунктуації, яка включає різні методичні принципи, методи, прийоми вивчення, етапи і умови формування пунктуаційної навички, систему вправ.

Методика пунктуації, як і всі інші розділи методики викладання російської мови, спирається на методичні (загальні та окремі) принципи вивчення. Розрізняють такі методичні принципи навчання: 1) вивчення пунктуації будується на синтаксичній основі; 2) зв'язок пунктуації з розвитком мови і мислення; 3) спостереження над логіко - предметною інформацією; 4) спостереження над ритмомелодикою речення [14, с. 203].

Зв'язок вивчення пунктуації із синтаксисом зумовлений природою російської пунктуації, в основі якої лежить логіко - синтаксичний принцип. Смісловий зміст мови формується у граматично - організованих реченнях. Граматична закінченість речень виражається

розділовими знаками, які відділяють речення одне від одного, наприклад, у межах складного.

Для того, щоб оволодіти пунктуаційними правилами і вміти правильно використовувати їх на письмі, необхідно знати структуру речення, його склад, знати основні поняття синтаксису.

За змістом матеріалу можна визначити методи і прийоми навчання. У програмі з російської мови, синтаксис і пунктуація об'єднуються в один розділ, де водночас вивчаються правила розстановки розділових знаків та основні синтаксичні поняття [30]. Дотримуючись цього принципу, учні розставляють розділові знаки та обґрунтовують їх у процесі письма, виділяють смислові відрізки, частини складного речення та встановлюють зв'язки між ними.

Домінантним серед зазначених є принцип виразного читання, який зумовлений самою природою пунктуації. Наприклад, уточнювальні члени речення, виділені на письмі комами, в усному мовленні передаються за допомогою логічного наголосу, пауз, мелодійності мови. Без виразної вимови ми не зможемо правильно передати їх смислове значення, не зрозуміємо, який розділовий знак потрібно поставити (кому, дужки, тире). Отже, при вивченні пунктуації в школі повинна одночасно проводитися і робота над виразним читанням [24].

У статті «Роль виразного читання у вивченні розділових знаків» О. М. Пешковський уважав, що розділові знаки «читаються» і для засвоєння розділових знаків необхідна «підтримка з боку виразного читання» [6, с. 54].

Наступний принцип – це спостереження над логіко - предметною інформацією, яка виражена в реченні. У смислових відрізках додаткова інформація виділяється за допомогою інтонації і розділових знаків. Якщо смисловий відрізок має граматичну основу, він трактується предикативним, а якщо специфічну природу, тобто виступає у вигляді окремих слів, однорідних, відокремлених членів речення, тоді він має

непредикативну основу [22, с. 281].

Додаткова інформація, як стверджують дослідники, «має свої засоби вираження: порядок слів, сполучники, специфічну інтонацію (зниження та підвищення тону, паузи, логічний наголос, швидку чи повільну вимову)» [22, с. 282].

Принцип опори на мовний слух реалізується в результаті інтонаційного аналізу, чинниками якого є такі дії учнів:

- характеристика виду інтонації (інтонація речення, об'єднання речень або інтонація включення);
- установлення характеру виду інтонації (оклична та неоклична).

Звичайно, визначені принципи пунктуації взаємодіють одночасно та доповнюють один одного, однак послідовність вибору певного принципу залежить від пунктуаційної норми. Вивчення зазначених принципів забезпечує сприятливі умови для роботи з формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів на уроках російської мови.

Розглянемо методи вивчення пунктуації, спираючись на те, що метод – це спосіб взаємодії вчителя і учнів за керівної ролі вчителя, який забезпечує позитивні результати у засвоєнні знань, формуванні вмінь і навичок. Виділяють наступні методи вивчення пунктуації: теоретичні (пізнавальні), теоретико - практичні, практичні (тренувальні). Теоретичні (пізнавальні) методи використовуються для з'ясування пунктуаційних правил. При цьому основними прийомами роботи є повідомлення вчителя та бесіда [7].

До теоретично - практичних методів відносяться: спостереження та аналіз мови, самостійна робота з підручником. Із установленням смислових взаємовідношень між простими реченнями під час вивчення пунктуації складного речення пов'язують метод спостереження та аналізу мови.

Різні варіанти розділових знаків поглиблюють розуміння структури речення. Такий метод застосовують при вивченні різних

пунктуаційних тем, наприклад, для відділення підрядних речень від головного, коми в складносурядному реченні.

Крім зазначеного, існує прийом зіставлення матеріалу, що вивчається з раніше вивченим, для встановлення подібного та відмінного, наприклад, зіставлення умов постановки коми у складнопідрядному реченні з використанням цього знака у простому реченні з однорідними членами.

До ефективних прийомів слід віднести складання плану параграфа, вибіркоче читання параграфа, виділення головних думок, підбір прикладів до кожного положення правила та ін.

Окрім теоретичних, як зазначалося, існують і практичні (тренувальні) методи, куди відносимо пунктуаційний розбір, який застосовується у процесі вивчення нового матеріалу, його закріпленні, а також при перевірці вивченого.

При пунктуаційно – синтаксичному розборі учні обґрунтовують розстановку розділових знаків у реченнях. Для того, щоб зробити пунктуаційний розбір текстів, надрукованих без розділових знаків, учень має добре розібратися у змісті тексту, правильно зрозуміти його смисл [7].

При засвоєнні правил розстановки розділових знаків застосовується прийом алгоритмізації, що передбачає обов'язкове обґрунтування застосування правила пунктуації на письмі, строго логічний порядок міркування, коли одне положення витікає з іншого.

Таким чином, процес формування пунктуаційних навичок учнів буде успішним, якщо в навчанні будуть реалізовані вказані методи та прийоми [21].

Г. І. Блинов визначає декілька етапів та умов формування пунктуаційних навичок. Розглянемо їх.

Перший етап – перенесення виконаного пунктуаційного узагальнення на інші аналогічні конструкції. Він представлений такими

умовами формування правильного переносу правила:

а) зіставлення змішаних конструкцій, наприклад, зіставлення речень з головними членами, вираженими однією й тією ж частиною мови в одній і тій же формі, і речень з однорідними членами;

б) уключення прикладів у тренувальні вправи на задане правило.

Другий етап передбачає уключення пунктограми, що вивчається, в коло раніше вивчених. Умовою формування даного етапу навички є виконання порівняльних вправ з тем, пунктуація в яких має подібні основи.

Третій етап уключає роботу над пунктограмами різних систем. Основною умовою формування даного етапу навички є розгляд пунктуації в побудовах, у яких поєднуються або є сусідами різні пунктограми [7].

Як і інші, методика вивчення пунктуації будується на спеціально побудованій системі вправ, що застосовується і під час списування, і для написання диктантів. Розглянемо їх.

Списування – це найпоширеніший вид письмових вправ; використовується при вивченні каліграфії, орфографії і граматики. Розрізняють такі різновиди списування: неускладнене та ускладнене. При неускладненому списуванні учні переписують матеріал у природному вигляді, тобто який не має якихось синтаксичних чи пунктуаційних змін [31].

Списуванні передбачає виконання учнями наступних завдань:

- зазначити в будь-який спосіб (чи прочитати, чи підкреслити тощо) групу речень, об'єднаних за змістом, з'ясувавши при цьому смислове значення цього відрізка;

- перерахувати умови вибору місця для розділового знака і самого розділового знака;

- пояснити постановку чи не постановку розділових знаків [9].

Списування може бути ускладненим за умови переписування

учнями матеріалу, який має синтаксичні або пунктуаційні зміни. У дидактичному матеріалі цього завдання є наступні види ускладнень: пропуски розділових знаків та переконструювання (вставлення будь-яких смислових відрізків або зміна структури речення). Наприклад:

- уставити розділові знаки, пропущені при... (називається смисловий відрізок, наприклад однорідні члени);

- уставити пропущені розділові знаки;

- переставити такий-то смисловий відрізок (наприклад, підрядне речення);

- уключити в речення такий – то смисловий відрізок (наприклад, звертання), і поставити необхідні розділові знаки [9].

Диктант, як відомо, – це орфографічна вправа, під час якої учні записують на слух слова, речення чи текст. Серед видів пунктуаційних диктантів для формування пунктуаційних умінь використовуються: повний, вибіркового та творчий диктант, які мають свої характеристики.

Повний диктант полягає в запису диктованого без будь-яких змін. За цієї умови учень, спираючись на подумки проведений семантико-синтаксичний аналіз речення, виявляє смислові відрізки, де потрібно поставити необхідний розділовий знак. Неповний запис диктованого передбачено вибіркового диктантом. Учень записує лише ті речення, які мають смислові відрізки, що вказані вчителем. Творчий диктант полягає в частковій зміні диктованого речення за рахунок уключення будь-якого смислового відрізка (наприклад, дієприкметникового звороту) [9].

Не залишаємо поза увагою зорову і слухову підготовку. Для зорової підготовки використовуються спеціальні вправи у підручнику, для роботи над якими існують спеціальні пам'ятки. Слухова підготовка у вигляді попереджувального диктанта проводиться після сприйняття речення дітьми, і полягає у визначенні на слух смислових відрізків, які вимагають пунктуаційного виділення, визначення місця розділових знаків та їх вибору. У момент запису може проводитися під

керівництвом учителя така попередня робота учнів, як коментування.

Тексти для формування пунктуаційних умінь можуть бути готовими та власними. Серед готових розрізняються такі пунктуаційні вправи: 1) диктанти (з елементами переказу (спочатку учні частину тексту записують під диктовку, решту пишуть як переказ)); вільний (переказ тексту по абзацах); із продовженням; 2) переказ (переказ тексту, сприйнятого в повному обсязі; практикується як детальний переказ, так і стислий).

На основі власних текстів для формування пунктуаційних умінь передбачається виконання наступних вправ: 1) диктант із продовженням для розвитку творчої уяви учнів (учні повинні придумати закінчення); 2) переказ із продовженням або твір за даним початком; 3) твір за картиною (а також за власним спостереженням, за літературним твором) [39, с. 358].

Окрему групу складають вправи виразного читання, де важливу роль у постановці розділових знаків відіграють фонетичні засоби. Дана класифікація вправ достатньо глибоко розроблена А. Ф. Ломізовим [24].

Вправи з виразного читання мають велике значення у процесі вивчення пунктуації: читач може передати слухачам зміст тексту із усіма його смисловими відтінками, зробити його зрозумілим лише за допомогою інтонації [24].

На сучасному етапі вивчення російської мови вагомий внесок у розробку системи вправ, спрямовану на формування навичків виразного читання, здійснила Г. О. Михайловська [28, 29]. Учений розрізняє декілька етапів у підготовці до виразного читання, а саме:

- 1) уважно прочитайте текст, уявіть те, про що в ньому йдеться (у тих випадках, коли це можливо);
- 2) окресліть тему, думку та основний тон прочитаного;
- 3) визначте мету: для чого читати і в чому переконувати своїх слухачів;

4) виділіть найбільш важливі за смислом слова, тобто ті, на які падає логічний наголос.

5) позначте паузи;

6) подумайте, як ви можете використати інші засоби виразності усної вимови, наприклад, темп вимови, гучність голосу, жест, міміку [29, с. 63].

Особливе місце у системі пунктуаційних вправ займають вправи із графічними схемами. З огляду на це, Г. І. Блинов пропонує такі види вправ:

1) складання графічних схем речень з позначенням у них розділових знаків: а) зіставлення речення і його графічної схеми; б) зіставлення графічних схем речення із позначенням розділових знаків у них;

2) вправи із графічною схемою, даною учителем: а) читання графічних схем; б) знаходження в тексті вправ речення, які відповідають даній схемі; в) складання речень за графічною схемою; г) зіставлення графічних схем із наступним складанням за ними речень і їх аналізом;

3) графічний диктант [10, с. 48 - 50].

Висновки з розділу I

Визначення лінгвістичних передумов розвитку методики пунктуації та встановлення дидактичних аспектів формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів дозволили дійти наступних висновків.

Російська пунктуація являє собою систему, елементи якої знаходяться у складних взаємозв'язках і відношеннях, а отже, при вивченні правил поєднання принципів не сприяє наданню переваги тільки одному із них: смислового аналізу, або спостереженню над інтонацією, або з'ясуванню структури речення.

Важливу роль у розвитку пунктуаційної пильності відіграє правильна розстановка знаків пунктуації. Усвідомлення функцій розділових знаків веде до розуміння природи пунктуації, її системи.

Дослідження лінгвістичних передумов розвитку методики пунктуації підтверджує, що умовою ефективної роботи з оволодіння пунктуаційних умінь і формування пунктуаційних навичок є знання учнів про принципи російської пунктуації, усвідомлення ними функцій розділових знаків, установлення пунктуаційних норм, оволодіння системою функцій пунктуаційних правил.

Першорядне значення має з'ясування учителем особливостей пунктуаційних навичок, умов і етапів його формування. Знання процесів формування навичок попередить помилкові переноси правил, а також негативну взаємодію навичок.

Аналіз основ пунктуації з'ясування функцій окремих розділових знаків, визначення особливостей засвоєння відомостей із пунктуації, процесів створення та вдосконалення вмінь і навичок, знання системи правил – все це є базою для методики вивчення пунктуації у школі.

Результативність роботи із формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів на уроках російської мови багато в чому залежить від раціонального вибору методів і прийомів навчання. Найбільш ефективними в роботі над пунктуаційною грамотністю учнів 8 - 9 класів є такі методи: теоретичні (слово учителя бесіда); теоретико-практичні (спостереження і аналіз мови; метод самостійної роботи); практичні методи (пунктуаційний розбір) і методичні прийоми (спостереження над синтаксичними явищами, пунктуаційний розбір речення, зіставлення, порівняння різних за типом речень, прийом алгоритмізації, вставка окремих компонентів у речення, трансформація синтаксичних конструкцій), які активують пунктуаційну пильність учнів.

Рівень володіння пунктуаційними навичками безпосередньо залежить від реалізації в навчанні російської мови специфічних

принципів (зв'язку навчання пунктуації із синтаксисом, розвитку мовлення і мислення учнів, зв'язку пунктуації із виразним читанням) і власне методичних принципів навчання пунктуації (спостереження над логіко - предметною інформацією, вираженою в реченні; спостереження над структурою речення; спостереження над ритмомелодикою речення.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНИХ НАВИЧОК УЧНІВ 8 - 9 КЛАСІВ

2.1. Зміст методики роботи із формування пунктуаційних навичок учнів 8 - 9 класів

Практична спрямованість шкільного курсу російської мови реалізується передусім через формування міцних умінь і навичок: навчально-мовних, правописних (орфографічних та пунктуаційних) і мовних (не комунікативних та комунікативних).

У дипломному дослідженні під пунктуаційними вміннями розуміємо інтелектуальні дії, які виражаються у відборі і постановці розділового знака (знаків) на письмі. На думку Г.І.Блинова, «в основі пунктуаційної навички лежить вміння проводити граматичний аналіз речення: знаходити в побудові такі елементи та їх поєднання, встановлювати такі відношення між ними, зая якими розпізнається модель, схематично представлена в пунктуаційному правилі. Виробити таку навичку – значить зафіксувати схеми та наочно подані моделі в довгочасній пам'яті і закріпити їх, щоб потім використати при пунктуаційному оформленні власної та чужої писемної мови» [9, с. 24].

Пунктуаційні навички формуються на основі базових знань із синтаксису російської мови та навчально- мовних синтаксичних умінь. З огляду на це змістовними компонентами методики формування пунктуаційних навичок учнів 8-х- 9-х класів є:

а) базові синтаксичні знання таких морфологічних понять, як частини мови та їх граматичні ознаки, самостійні і службові частини мови, їх роль у реченні; синтаксичних понять: словосполучення і речення; сурядні і підрядні типи зв'язку; головні і другорядні члени речення; однорідні члени речення, способи зв'язку між ними;

відокремлення другорядних членів речення; слова, не пов'язані з реченням (звертання, вставні слова, словосполучення і речення); пряма мова;

б) навчально- мовні синтаксичні уміння: знаходити головні члени в реченні (його граматичну основу) і другорядні члени, визначити, чим вони виражені; знаходити відокремлені члени речення і слова, граматично не пов'язані з реченням (звертання, вставні слова, словосполучення, речення); знаходити однорідні члени речення і визначати способи зв'язку між ними; визначати вид речення за метою висловлювання та за інтонацією; а також вид простих речень за характером граматичної основи (двоскладні та односкладні речення, види односкладних речень); визначати структуру складного речення (знаходити межі простих речень у межах складного, встановлювати вид і способи зв'язку між простими у межах складного);

в) власне пунктуаційні уміння: 1) знаходити в комунікативних одиницях смислові відрізки, які вимагають виділення розділовими знаками; 2) ставити розділові знаки відповідно до вивчених пунктуаційних правил; 3) обґрунтовувати вибір місця для знака і вибір необхідного розділового знака; 4) знаходити пунктуаційні помилки і виправляти їх [9].

Знаходження пунктуаційно-смислових відрізків. Важливим пунктуаційним умінням є бачення і передбачення в реченні і тексті смислових відрізків, які вимагають виділення розділовими знаками, що виявляється в знаходженні самих смислових відрізків, їх меж, тобто місць для постановки розділових знаків.

Постановка розділового знака (знаків) відповідно до вивчених пунктуаційних правил. Уміння користуватися правилами виділення смислових відрізків розділовими знаками – центральне пунктуаційне уміння, результатом якого є правильне пунктуаційне оформлення власних висловлювань. Це уміння передбачає навчити учнів виконанню

низки дій, спрямованих на знаходження і з'ясування природи того чи іншого смислового відрізка, встановлення його межі і місця в комунікативній одиниці; провести вибір потрібного розділового знака; поставити розділовий знак.

Обґрунтування вибору місця для знака і вибору необхідного розділового знака у процесі оволодіння центральним пунктуаційним умінням – постановкою розділових знаків при створенні комунікативних одиниць – відіграє суттєву роль, оскільки передбачає вільне знання пунктуаційного правила і володіння граматико-смисловим аналізом речення; знаходження смислового відрізка, його місця, його значення та характеру інтонації.

Знаходження пунктуаційних помилок та їх виправлення. Пунктуаційні помилки (неправильний знак, не в тому місці, відсутність знака) – це різноманітні порушення пунктуаційних норм. Завдання вчителя – навчити учнів володінню пунктуаційними нормами, умінню визначення смислового відрізка для вільного знаходження помилки та постановки необхідного розділового знака [22].

Одним із структурних елементів пунктуаційного вміння є мотивування вживання розділового знака в реченні чи тексті. Сформованість даного уміння забезпечує оволодіння дітьми умінням виділяти розділовими знаками пунктуаційно-смислові відрізки.

Обґрунтування місця й самого розділового знака передбачає двобічний хід судження: від розділового знака (знаків) до виділеного ним (ними) пунктуаційно-смислового відрізка і навпаки, від пунктуаційно-смислового відрізка до розділового знака (знаків). Вправа, яка формує дане вміння, називається пунктуаційним розбором.

Наводимо послідовність пунктуаційний розбору від розділового знака:

- спочатку учнем озвучується тип розділового знака та його функція;

- указується, подвійний він чи одиничний;
- читається (називається) пунктуаційно-смісловий відрізок, який виділяється розділовим знаком (знаками);
- позначаються графічно умови вибору розділового знака (знаків).

Іншу послідовність має пунктуаційний розбір, який починається із знаходження пунктуаційно-сміслового відрізка:

- озвучується пунктуаційно-смісловий відрізок з обов'язковим з'ясуванням його значення;
- указується вжитий розділовий знак із зазначенням способу його вживання (подвійний чи одиничний);
- позначаються графічно умови вибору розділового знаку (знаків).

Перераховані пунктуаційні уміння, як зазначалося, формуються в певній послідовності. Передусім необхідно звернути увагу на розвиток пунктуаційної пильності, а також на оволодіння пунктуаційним розбором, що ефективніше сприяє формуванню уміння виділяти розділовими знаками в реченнях і тексті пунктуаційно-сміслові відрізки [8].

2.2. Система вправ із удосконалення пунктуаційних навичок учнів 8 – 9 класів

Ефективність методики роботи із формування пунктуаційних навичок учнів 8-9 класів, як зазначають методисти, буде успішною за умови створення системи вправ, спрямованої на оволодіння синтаксичними навчально-мовними та власне пунктуаційними уміннями.

Відзначимо, що чинні підручники з російської мови для учнів 8-9 класів [42, 43] мають необхідні дидактичні матеріали для будь-якого з перерахованих видів пунктуаційної роботи. Дидактичний матеріал вправ підручників являє собою не лише окремі речення, але й тексти.

Приведемо найбільш поширені види пунктуаційних вправ, які зустрічаються в підручниках: знаходження в комунікативній одиниці відомого смислового відрізка; пояснення вибору розділового знака; вказівка розпізнавальних ознак відомих смислових відрізків, які підлягають виділенню розділовими знаками; перелік умов вибору того чи іншого розділового знака; постановка розділових знаків.

Відповідно до практичного значення нашої роботи на основі вивчених традиційних класифікацій вправ пропонуємо систему завдань відповідно до пунктуаційних умінь, які формуються, використовуючи самостійно підібраний дидактичний матеріал. Слід відзначити, що значна частина вправ будується на основі різних за стилем текстів.

Орієнтуючись на зміст шкільної програми, ми відібрали теоретичний матеріал, необхідний для роботи над пунктуаційними навичками учнів, визначили характер пунктуаційних умінь, здійснили підбір вправ і завдань до них для оволодіння відповідними пунктуаційними уміннями. Вказані компоненти послідовно відображено в таблиці (див. додаток А).

Для створення системи вправ було визначено перелік пунктограм, які вивчаються на уроках російської мови у 8-х – 9-х класах, а саме:

8 клас:

- розділові знаки в кінці речення і при зупинці вимови;
- розділові знаки в простому реченні;
- тире між головними членами речення;
- тире на місці пропущеного члена речення;
- кома між однорідними членами речення;
- розділові знаки в узагальнювальних словах;
- розділові знаки в реченнях зі звертаннями;
- розділові знаки у вставних конструкціях (словах, словосполученнях, реченнях);
- розділові знаки у реченнях з відокремленими означеннями;

- розділові знаки у реченнях з відокремленими обставинами, додатками.

9 клас:

- розділові знаки в цитатах і діалозі;
- розділові знаки в складних реченнях (СР);
- розділові знаки в складнопідрядному реченні (СПР);
- розділові знаки в складносурядному реченні (ССР);
- розділові знаки в безсполучниковому реченні (БСР);
- розділові знаки в реченнях із різними видами зв'язку.

Розділові знаки в реченнях із звертаннями. Робота над темою «Звертання і розділові знаки при ньому» дозволяє познайомити учнів із способами вираження звертання в російській мові, із супроводжувальною його кличною інтонацією, його стилістичними особливостями і функціями. Зазначена робота має і мовознавчу, і виховну спрямованість, крім цього, сприяє розвитку пунктуаційних навичок та умінь восьмикласників.

Звертання відповідно до традицій вітчизняної граматики розглядається в підручнику як елемент, що не входить у структуру речення і не є його членом. Звертання визначається як «слово (або поєднання слів), яке називає того, до кого звертаються»[39]. У параграфі, що йому присвячений, зазначаються способи вираження звертання, основні сфери його застосування (усне мовлення, письмо, художнє мовлення), розглядаються можливі позиції звертання і формулюються правила постановки розділових знаків у реченнях із звертанням.

Особливу увагу при вивченні звертань необхідно приділити правилам пунктуації та характеристиці розділових знаків. Звертання, як відомо, виділяються комами або знаком оклику. Ці знаки виступають як видільні, що особливо яскраво виявляється в тому випадку, якщо звертання знаходиться в інтерпозиції – всередині речення. Учні повинні

розуміти, що видільний характер мають і одинична кома, і знак оклику, якщо звертання знаходиться на початку речення або закінчує його. Виділення пов'язане з визначенням правої та лівої межі синтаксичної структури. Якщо представлений один знак виділення, то функцію другого знака беруть на себе пробіл і знак кінця попереднього речення або, навпаки, знак кінця даного речення і пробіл.

Вставні слова і речення. У 8 класі учні знайомляться із вставними конструкціями і розділовими знаками при них. У ході уроків, присвячених «вставним словам і реченням», учні запам'ятовують визначення вставних слів («це спеціальні слова або поєднання слів для вираження ставлення мовця до повідомлюваного»), перераховують основні їх значення, відзначають, що ці значення можуть виражатися не тільки словами, а й реченнями, наводяться правила постановки розділових знаків у реченнях зі вставними словами.

Учитель за допомогою прикладів коментує, що термін «вставне» (слово, речення) вказує на те, що слова та їх поєднання не є елементом структури речення, а «вставляються» в нього для того, щоб показати ставлення мовця до повідомлюваного.

Співставляючи конструкції із вставними словами і реченнями та без них, учні знаходять їх інтонаційну різницю і доходять висновку, що вставні слова і речення завжди інтонаційно виділені: вони вимовляються, як правило, з пониженням тону і відділяються паузами від членів речення. Учні знайомляться з основними групами вставних слів за значенням.

Наводимо приклад творчого завдання.

Пригадайте приклади ситуацій (випадків), де вас виручали вставні слова. Побудуйте висловлювання з цими словами.

Підвищенню культури мовлення учнів і показу багатства рядів вставних слів (які вказують на ступінь достовірності повідомлення, виражають його емоційну оцінку) сприяє завдання на визначення

значення вставних слів і правильне оформлення конструкції з ними на письмі.

Увагу учнів потрібно сфокусувати на тому, що вставні конструкції, які вказують на відношення між реченнями, є засобом їх зв'язку в тексті і за своєю функцією зближуються із сполучниками. Оскільки одні й ті ж слова можуть уживатися як вставні, або як члени речення, необхідно навчити восьмикласників їх розмежовувати. З цією метою їм може бути запропоновано додаткове завдання, яке базується на зіставленні різних конструкцій. Наводимо приклад завдань.

I. Прочитайте. Знайдіть речення із вставними словами. Підберіть до них синоніми. Обґрунтуйте свою відповідь. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Он безусловно прав. 2. Вероятно разговор произвёл на мальчика сильное впечатление. 3. К счастью в нашей школе большая библиотека. 4. По - моему стихотворение прочитано выразительно. 5. Времени осталось мало следовательно нужно поторопиться. 6. Он пришёл вечером а точнее говоря почти ночью. 7. А я видите ли никогда там не был. 8.Я видите и в этих местах впервые. 9. Он однако заблуждается. 10. Эта схема а следовательно и весь проект в целом нуждается в проверке.

II. Розділові знаки при відокремлених членах речення.

Розставте правильно розділові знаки в поданих реченнях.

1. Над землёй погружённой в ночную тьму раскинулся тёмный небесный свод с миллионами звёзд переливающихся цветами радуги. (В. Арсеньев)

2. Несмотря на все наши предосторожности весть о появлении Пугачёва разнеслась по крепости. (А.Пушкин)

3. Там тянется блестя на солнце паутина.

4. Владимир оставшись один написал просьбу об отпуске и погрузился в глубокое размышление. (А.Пушкин)

5. *Внезапно проснувшись среди ночи в испуге вскочил он с постели.*
(тут можна розставити коми шістьма способами).

6. *В углу поляны ,у опушки виднелась избушка... (Б. Полевой)*

7. *Слева над станцией в потемневшее лиловое небо поднимались белые дымы пароходов. (К. Симонов)*

8. *Я ничего не слышал кроме шума воды. (А. Пушкин)*

9. *На западе за городом горела заря. (А. Куприн)*

10. *Лучше всего наблюдать скворца очень рано, до восьми часов.*
(А. Куприн)

11. *Журавль по словам охотников сильная птица.*

12. *Дядя Яков и Зина пошли его встречать.*

13. *Тетя Зина и Яков пошли его встречать.*

14. *В траве около высоких муравейников, цвели фиалки и ландыши.*
(И.Тургенев)

15. *Волны несутся гремя и сверкая... (Ф.Тютчев)*

III. Розділові знаки в ССР (складносурядному реченні):

За даним зразком придумайте і запишіть два-три складносурядних речення.

Радуга красивая и яркая.

[- = и =].

Складносурядне речення

Дождь прошёл, и радуга появилась – красивая и яркая.

[- =], и [- = и =].

Прочитайте. Випишіть спочатку речення з однорідними членами, потім складносурядні речення. Підкресліть граматичні основи. Вставте пропущені букви, розставте розділові знаки.

1. *Чайник кипел и шумел на плите.* 2. *Налетела гроза и ч- рез пол часа начался дождь.* 3. *Котёнок вышел на улицу и жалобно мяукал.* 4. *Пригрело солнышко и в саду расцвели весенние цветы.* 5. *Дождь закончился и со-нце выглянуло из - за туч.*

Вставте в речення необхідні за смислом сурядні сполучники. Речення запишіть. Підкресліть у них граматичні основи. Поясніть постановку розділових знаків.

1. Душно в сакле, ... я вышел на воздух освежиться. (М. Лермонтов) 2. ... это злая и неумная шутка, ... кто - то вводит тебя в заблуждение. (Л. Толстой) 3. На улице стало теплее, ... птицы запели свою песню. 4. ... стрелы не летали, ... пушки не гремели. (И. Крылов) 5. Небо голубое весело глядит, ... село большое беззаботно спит. (И. Никитин)

Прочитайте текст. Знайдіть складносурядні речення, визначте, до якого типу вони відносяться. Розставте роділові знаки.

Кое-где на фоне чёрного леса клубился в сыром воздухе дым, и искры вылетали и таяли во тьме. В одном месте большая чёрная скала торчала кверху и пробегая по ней тучи казалось задевали за её вершину. Внизу всё ещё царствовала темнота и езда по узкой каменистой дороге не вызывала у нас особой радости.

(По В.Короленко).

Розпізнавання ССР

Завдання. Випишіть з даного тексту всі ССР, доведіть (графічно, схематично, словесно...) правильність вашого вибору.

Только что промчалась над болотистой равниной гроза. Дождь и ветер еще бушуют вдали. Синие тучи полны влаги, и тяжелы мокрые ветви деревьев и кустарников. Но у горизонта уже засветилось ясной синевой небо, выглянуло солнце, воздух приобрел чистоту и прозрачность, а по земле, по мокрому лугу, заскользили тени от расходящихся туч. Покой наступает в природе, еще взбудораженной грозой.

Искусствоведы пишут, что пейзаж, изображённый художником, прост и прекрасен. Прекрасен не внешней яркостью, а правдивостью, близостью к действительности. Это природа его родины, горячо и

нежно любимой им. Показать природу во всей её красоте, выразив при этом большой и сложный мир человеческих чувств и переживаний, — это и есть главная задача художника-пейзажиста.

(Детская энциклопедия)

Дослідницька діяльність

Ділимо клас на три групи (по рядах) і пропонуємо проаналізувати три тексти (кожній групі окремо). У кожному тексті знайти ССР з однією з груп сурядних сполучників. Завдання – визначити значення, яке привносять в речення різні сполучники.

Текст 1

*Под голубыми небесами
Великолепными коврами,
Блестя на солнце, снег лежит;
Прозрачный лес один чернеет,
И ель сквозь иней зеленеет,
И речка подо льдом блестит. (А.С.Пушкин)*

Текст 2

*О Север, Север-чародей,
Иль я тобою околдован?
Иль в самом деле я прикован
К гранитной полосе твоей? (Ф.И.Тютчев)*

Текст 3

*Ты всегда хороша несравненно,
Но когда я уныл и угрюм,
Оживляется так вдохновенно
Твой весёлый, насмешливый ум. (Н. А. Некрасов)*

Завдання на конструювання речень.

Дано початкові частини ССР і змішані «в купу» їх закінчення. Сконструйте ССР з різними значеннями, використовуючи сурядні сполучники різних груп.

Початкові частини речень:

- *Наберитесь терпения, смирите свою растерзанную душу...*
- *Ничего особенного, сколько-нибудь сказочного в заботе Серафима Николаевича не было...*
- *Есть земля, недра...*
- *В ответ из Петушиных Двориков донесся прощальный ветерок и даже как-будто какой-то говор...*
- *То вдруг заманят его водяные и русалки в свои тенета, заставят нырять на самую невозможную глубину...*
- *Много всяких происшествий видел на своем веку Григорий Иванович...*
- *За третьим холмом Григорий Иванович свернул налево...*
- *Не успеешь замедлить возле торговца шаг...*
- *Григорий Иванович все время брал по дороге вправо и вправо...*
- *Станция была действительно крохотной...*

Кінцеві частини речень:

- ...людей- кот заплакал.
- ... он уже хватает тебя за воротник, требует из кармана денежки.
- ... вы, возможно, услышите голос петуха Григория Ивановича Козика.
- ... потом все затихло, затуманилось, исчезло за поворотом дороги.
- ... такого еще не встречалось.
- ... затянут его командированные на чердак, усадят за картежный стол или гонят в потаенное место за вином и закусками...
- ... читателю нечего тут насмешничать.
- ... город за ней раскинулся редкостный.
- ... вот раскинулся перед ним городской базар.
- ... Высокие Стрижи никак не показывались [16].

(И. Евсеенко. Петушиныные дворики)

Закінчіть речення, наведені нижче.

Подул осенний ветерок и... .

Подул осенний ветерок и... .

Використовуючи надані нижче граматичні основи, складіть спочатку речення з однорідними членами, а потім – складнопідрядні речення із сполучником *и*.

1. Осень наступила. 2. Налетели тучи 3. Началась гроза. 4. Мы не поехали на экскурсию. 5. Было скучно.

Розпізнавання СПР

Прочитайте текст. Випишіть складнопідрядні речення. З'ясуйте вид підрядних частин.

Многие, наверное, не раз задумывались над тем, как овладеть умением сосредоточиваться на необходимом. Для этого вы должны забыть, что необходимое необходимо. Немногие знают, что на свете существует два рода необходимости: внешняя и внутренняя. Когда говорят о внешней, имеют в виду все наши обязанности. «Надо делать уроки», «надо купить подарок», «выполнить, написать» – надо, надо, бесконечное надо.

К внутренней необходимости относят ту, которая связана с желанием. А желание, как известно, то что трудно забыть.

Почему он же не делает то, что надо? Почему я не делаю то, что надо? Да именно потому, что над! Надо – сколько каменного усердия в этом слове... Надо категорическое, надо по долгу, надо под страхом неприятности исполняется, когда некуда отступить. Обязанность есть обязанность.

(По В. Леви)

Прочитайте текст. Спишіть, розкриваючи дужки і розставляючи розділові знаки. Назвіть підрядну частину у складнопідрядному реченні.

Каждый работающий должен помнить что умение

пре(...)чу(...)ствовать утомление исключительно важно для сохранения умственной активности человека.

Х...роших р...зультатов д...стигают те люди которые выполняют р...боту с б...льшим ж...ланием.

Желание работать больше возникает в том случае если труд пр...дставляет для вас хоть какой-то жизненный инт...рес.

Складіть і запишіть складнопідрядні речення, доповнюючи підрядну частину. Визначте вид підрядних частин.

1. Не каждый знает, как... 2. Нельзя ждать весомых результатов, если... 3. Вам необходимо заниматься тем или иным умственным трудом, когда... 4. Я хочу, чтобы... 5. Я спросил у своего друга, куда... 6. В те годы было всё по - другому, где... 7. Он появился с самого утра, едва... 8. Он не вернется домой, пока... 9. Я не ответила на все вопросы, потому что... 10. Я буду работать сутками, лишь бы... 11. Ты не можешь быть моим другом, если... 12. Он слишком предусмотрительный, чтобы... 13. Ты поешь, как... 14. Он так жаловался, что... 15. Она играла на скрипке так старательно, как если бы... 16. При первой опасности он сделал всё так, как... 17. Вы удивились настолько, насколько... 18. Подбросьте монету так, чтобы... 19. Мальчик проиграл, потому что... 20. Она так торопилась, что...

Розпізнавання БСР

Виразно прочитайте вірш. Який настрій передає автор? Знайдіть у тексті безсполучникові складні речення.

*Звенят ручьи отрадные,
Звенят леса прохладные,
Капель на землю падает,
Звенит и сердце радует.
Река, звеня осокою,
Бежит, переливается,*

Сосна стоит высокая
 И звоном отзывается.
 Звенит волна хрустальная,
 Сверкает, словно молния,
 Моя сторонка дальняя
 Вся звоном переполнена.
 Там в бурю волны в инее
 То вскинутся, то валятся...
 Я всё зову по имени,
 И всё мне отзывается. (А.Прокофьев)

Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки у безсполучникових складних реченнях.

1. Он взволновано ходил по квартире: ему не давали покоя новости, которые он узнал накануне. 2. К вечеру наалась гроза, солнце спряталось за облаками. 3. Позовут – поедем на экскурсию. 4. Девочка очень спешила: она хотела сдать работу первой. 5. Он мог предложить только одно: рассказать правду. 6. Он отметил: у девушки старинные часы. 7. Девушка заглянула в домик: там было красиво и уютно. 8. Внучка вернулась поздно: бабушка уже спала. 9. Вьюга не утихала, замело все улицы. 10. Дождь шёл уже два дня, люди не могли вернуться домой.

Прочитайте текст, дотримуючись правильної інтонації. Знайдіть безсполучникові складні речення. Визначте смислові відношення між частинами.

Начинало светать, в темной, росистой чаще сада была глубокая тишина; где-то далеко, около риги, лаяли собаки... Дунул ветер, на вершине липы обломился сухой сучок и, цепляясь за ветви, упал на дорожку аллеи; из-за сарая потянуло крепким запахом мокрого орешника. Как хорошо! Я стою и не могу насмотреться; душа через край переполнена тихим, безотчетным счастьем.

(По В. Вересаеву)

Прочитайте речення. Випишіть безсполучникові складні речення. Підкресліть у кожному головні члени речення. Поясніть постановку розділових знаків.

1.Когда облако пройдёт, озеро опять заблестит. – Облако пройдёт – озеро заблестит. 2. Я взглянул в окно: солнце уже садилось за горизонт, бросая свои огненные лучи на деревья. – Я взглянул в окно и увидел, что солнце уже садится за горизонт, бросая свои огненные лучи на деревья. 3.Печален я: со мною друга нет.(А.Пушкин) – Печален я, потому что со мною друга нет.

2.3. Робота над пунктуаційними правилами і над пунктуаційною помилкою

Як зазначалося у попередньому викладі, ефективність роботи із формування пунктуаційних умінь і навичок учнів безпосередньо залежить від володіння учителем методикою роботи над пунктуаційним правилом, а також методикою роботи над пунктуаційними помилками і прийомами їх подолання.

Пригадаємо, що пунктуаційних правило – це особлива памятка, яка включає список умов, за якими пунктуаційно-сміслові відрізки виділяються або не виділяються розділовими знаками в реченні або тексті. Пунктуаційне правило регулює норми пунктуації, відповідність якої є обов'язковим для того, що пише [27, с. 255]. Пунктуаційних-смісловий відрізок є основою пунктуаційної норми; за допомогою розділових знаків висловлювання стає більш виразним.

Розрізняють такі етапи під час роботи над пунктуаційним правилом: оволодіння учнями умов постановки або не постановки розділових знаків при пунктуаційно-сміслових відрізках; застосування школярами на практиці пунктуаційного правила.

Пунктуаційна норма відображає постановку або не постановку розділових знаків за допомогою певних умов. До них відносять назву пунктуаційно-сміслового відрізка, його місце в комунікативній одиниці, наявність граматичних ознак, розуміння логіко-предметних значень. Ознайомити учнів з правилом розділового знака – це значить пояснити їм умови, які потрібні для постановки або не постановки розділових знаків.

Для інформування школярів з умовами постановки або не постановки розділового знака застосовують пізнавальні методи навчання: повідомлення вчителя; самостійний аналіз учнями пунктуаційних правил; бесіду; самостійний аналіз учнями матеріалу для спостереження. Учитель обирає окремих метод залежно від етапу вивчення пунктуаційних правил, його варіантів, а також здатності до самостійного лінгвістичного аналізу. Незалежно від методу навчання, який обере викладач, учні повинні осмислити всі стадії нового матеріалу. Для опанування учнями пунктуаційного правила необхідно графічно підкреслити смисловий відрізок, наприклад, на класній дошці, або показати на таблиці.

Під час засвоєння пунктуаційного правила учні називають смислову одиницю та розглядають умови постановки або не постановки розділового знака, граматичні особливості смислового відрізка, установлюють їх залежність за допомогою схеми-таблиці, графічно позначають обраний розділовий знак. У процесі вивчення умов постановки або не постановки знака (знаків) пунктуації звертається увага на ті з них, які водночас слугують розпізнавальними ознаками. Для попередження змішування нового пунктуаційного правила необхідне їх зіставлення і протиставлення [27].

Осмилення нового пунктуаційного правила закінчується наступними етапами: 1) визначення назви пунктуаційно-сміслового відрізка із вказівкою необхідних умов уключення в правило; 2) у

слабкому класі читання правила за підручником, у сильному – учні опрацьовують його індивідуально.

Спочатку учні самостійно працюють над правилом, читають декілька разів про себе, потім записують умови, за яких це правило застосовують. Відтворення вивченого правила здійснюється або усно двома-трьома учнями, або письмово.

При застосуванні на практиці пунктуаційних правил учні створюють у своїй розумовій діяльності логічне оформлення речення або тексту. Звертаючи увагу на граматико-мовну специфіку пунктуаційної норми, запропонованої дітям, алгоритм застосування пунктуаційного правила не може бути жорстким. Однак деякі його підрозділи обов'язкові, тому така послідовність забезпечує правильність пунктуаційного оформлення речення та тексту.

Алгоритм пунктуаційного правила починається з аналізу зразка твердження, яке береться або з підручника, або дається вчителем. Після чого вчитель показує, як потрібно використовувати розділовий знак, правило. Для цієї мети вчитель застосовує відповідний дидактичний матеріал: два-три речення з різними варіантами досліджуваної пунктуаційної норми. Потім за запропованою послідовністю учні спочатку під керівництвом викладача, а потім самостійно застосовують засвоєне пунктуаційне правило.

До методичної системи відносять і роботу над пунктуаційними помилками, яка займає в ній особливе місце.

Пунктуаційних помилка – це невикористання того, хто пише необхідного розділового знака, його невиправдане вживання, а також необґрунтована заміна одного розділового знака іншим. Пунктуаційна помилка протиставляється пунктуаційній нормі, яка відображена в пунктуаційному правилі.

Система роботи із пунктуації запобігає появі пунктуаційних помилок. Крім цього, проводиться професійна робота, за допомогою

якої відбувається попередження і нейтралізація причин появи помилок в учнів на письмі.

Існують певні прийоми роботи, спрямовані на усунення причин появи пунктуаційних помилок. Розглянемо їх детальніше.

Якщо в запропонованій вправі наявні ще не вивчені синтаксичні конструкції, потрібно спочатку роз'яснити учням відповідне правило і вказати знаки, які вони повинні поставити. Перед вивченням пунктуаційного правила необхідно спрямувати увагу та міцні вміння синтаксично розбирати дану конструкцію у школярів. Оскільки пунктуація пов'язана з мовленням, передусім слід застосувати комунікативні вправи, які виражають ті значення, що є основою смислового відрізка. Ті матеріали, що відбираються для пунктуаційних вправ, повинні містити в собі всі варіанти вивчених правил [11].

Для того, щоб попередити пунктуаційну помилку, необхідно знати, які ознаки мають смислові відрізки, що виділяються або не виділяються знаками пунктуації, а також уміння порівнювати пунктуаційні правила, адже учні інколи можуть їх сплутувати. Для запобігання пунктуаційних помилок в учнів організують самостійні роботи з розвитку зв'язного мовлення, контрольні роботи. Із контрольного диктанту виписуються речення із синтаксичними конструкціями, які викликають труднощі в учнів. Такі речення використовуються в якості навчального матеріалу для двох-трьох уроків до написання диктанту та переказів, тексти яких піддаються безпосередньому аналізу. Обов'язково потрібно врахувати рівень знань класу. Схожі приклади вчитель пропонує у сильному класі, а в слабкому – виписані з тексту диктанту. Під час проведення уроку з розвитку зв'язного мовлення варто звернути увагу учнів на повторення синтаксичних конструкцій, а також вивісити на дошці таблиці - схеми подібних речень, щоб проаналізувати розділові знаки. Подібна робота

організовується для того, щоб забезпечити досить стійкий результат та не допускати пунктуаційних помилок у майбутньому.

Зміст роботи з попередження пунктуаційних навичок учнів 8 – 9 складається, по-перше, з конкретних недоліків, які допускають учні в такій же роботі, а також із роботи над синтаксичними структурами, необхідними учням у власних висловлюваннях. Відповідний синтаксично-пунктуаційний матеріал першої групи використовується для розосередженого вивчення; інший від роботи, а саме підбір синтаксичних структур відбувається на уроці розвитку зв'язного мовлення.

При перевірці учнівських робіт учителем знаком $\surd$ зазначається пунктуаційна помилка на полях зошита з її підкресленням знизу та перекресленням і зазначенням потрібного знака. Таку роботу на уроці після перевірки може виконати згідно з навчальною метою і сам учень. Однак обов'язковим є виправлення помилок, якщо це контрольна робота.

Робота над пунктуаційними помилками відрізняється від роботи над орфографічними помилками у словах. Під час роботи над пунктуаційними помилками слід вести облік не конкретних речень, а схеми речень з уключенням до них відповідних смислових відрізків адже конкретні речення створюються мовцем кожного разу для відтворення певної події.

У вчителя може бути часткова схема, тільки та частина, в якій є помилка. Виявлення пунктуаційних помилок необхідне для організації ефективної роботи над ними, в такій роботі беруть участь учитель і учні. Учитель знаходить загально-класні помилки – частотні і типові, а учні – свої індивідуальні похибки.

Виправляти помилки учні повинні проводити в тих же зошитах, у яких учитель знаходить орфографічні помилки. Розрізняють два типи обліку пунктуаційних помилок: для помилок, допущених учнями в

навчальних вправах, і для помилок, допущених у контрольних диктантах, а також у переказах і творах.

Для того, щоб зафіксувати помилки учнів у виконаних вправах, учитель робить записи в зошиті обліку, де розміщує схеми речень із помилками в тій послідовності, в якій вони розташовані в тексті вправи, і зазначає кількість учнів, які допустили помилки.

Ураховуючи те, що за допомогою контрольного диктанту перевіряється володіння декількома пунктуаційними нормами (а твір і є своєрідною вправою), пунктуаційні помилки, що були виявлені в ньому, потрібно занотовувати за різновидами вивчених і перевірених у даний момент смислових відрізків. Для цього учитель повинен розділити на дві сторінки зошит, накреслити таблицю і вписати всі правила до неї. Кожна лінія таблиці буде відповідати правилу. До кожного правила вписуються схеми речень і відзначається, скільки учнів допустили пунктуаційну помилку.

Учні повинні виконувати роботу над помилками, вміти пояснювати правила, щоб надалі працювати самостійно та виконувати роботу правильно. виправлення пунктуаційних помилок учні здійснюють у своїх робочих зошитах разом зі схемою, підкреслюючи місце, у якому було допущено помилку.

Учитель готується до роботи над помилками на уроці. Вона складається з наступних елементів: перевірки зошитів, заповнення облікового аркуша помилок і складання поурочного плану роботи над помилками. Вигляд перевіреної письмової роботи учнів зумовлює підготовку вчителя і організацію ним уроку. Зокрема, це може бути навчальний, контрольний уроки та урок з розвитку зв'язного мовлення. Це передбачає три методики роботи над пунктуаційними помилками [7].

Робота над пунктуаційних помилками в раніше виконаних навчальних вправах поєднується з темою наступного уроку і включається в його план як органічна частина. Ця робота в поурочному

плані представлена наступними елементами:

- виправлення учнями помилок та їх облік при роздачі зошитів;
- включення вчителем речень з пунктуаційними помилками в систему підбраного дидактичного матеріалу для закріплення нового (у вигляді диктантів, складання схем, підбору аналогічних речень, знаходження і виписування таких же речень з підручника або з інших джерел).

Доцільно в подальшому тим, хто відповів, при перевірці домашнього завдання пропонувати додаткове завдання (міні-диктант), що спонукатиме їх не від часу до часу, а постійно повторювати матеріал.

Якщо помилки було допущено в контрольному диктанті, для їх виправлення відводиться окремий урок. У 5 - 7 класах робота із пунктуації займатиме на ньому лише частину часу, а у 8 - 9 класах урок в основному присвячуватиметься пунктуації. Через обмеженість часу робота над усіма допущеними помилками не вдасться, тому слід обрати в 5 - 7 класах дві-три, а у 8 - 9 класах – чотири-п'ять порушених норм – типових і часткових.

Учителем ураховується під час складання поурочних планів знання пунктуаційних правил як класу, так і окремих учнів з гарними знаннями і пропонується така робота:

- записуються всі речення, в яких була в диктанті помилка;
- визначається з'ясування помилок і складання схем речень;
- помилка включається у вправу, в якій є речення з даною нормою.

На завершальному етапі уроку у 8 - 9 класах доцільно передбачити невелику вправу з розвитку зв'язного мовлення (диктанти творчого або вільного характеру, твори-мініатюри чи твори з використанням опорних слів), спрямовану на використання в ній опрацьованих смислових відрізків. Домашнє завдання передбачає фіксацію норми вживання розділових знаків, зважаючи на опрацьовані на уроці смислові відрізків,

та будь-яку самостійну вправу, наприклад, складання речень з даними смисловими відрізками.

Зазначена робота у подальшому забезпечує виконання системи вправ, які спрямовані на формування пунктуаційних умінь учнів [7].

Висновки з розділу II

Засвоєння знань відбувається в два етапи: пояснення нового матеріалу і закріплення знань, набуття вмій та навичок при виконанні різних вправ шляхом повторення дій, пов'язаних із застосуванням правил.

Ефективність вправ, що дають хороший кінцевий результат, забезпечується правильною їх організацією, системою.

Вправи повинні проводитися на правильно підбраному дидактичному матеріалі і відповідно до етапів і умов формування пунктуаційних умінь і навичок.

Головними чинниками, що визначають систему вправ, є специфіка постановки знака та етапи і умови формування пунктуаційних умінь і навичок. Специфіка постановки знака розкривається шляхом аналізу: 1) підстав постановки розділових знаків, 2) системи правил і умов їх дії, а також труднощів, пов'язаних із застосуванням правил учнями. Такий шлях дозволяє встановити вміння, необхідні для аналізу мовних фактів, визначити дії, пов'язані з використанням правил.

Пунктуаційні вміння і навички обумовлюються сукупністю дій, пов'язаних із застосуванням різних правил, тому не може бути мови про будь-яку універсальну систему вправ. Ці системи гнучкі, елементи, що входять до них, рухливі. Про систему вправ можна говорити стосовно до окремих пунктуаційних тем, навіть до конкретного класу.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження ми дійшли наступних висновків:

1. Навчання пунктуаційної грамотності учнів, формування їхніх пунктуаційних навичок є одними з основних завдань у системі знань, умінь і навичок, необхідних для учнів у різних життєвих ситуаціях, які виявляють здатність користуватися усною і писемною літературною мовою. Підвищення рівня відносної пунктуаційної грамотності учнів, пов'язано, насамперед, із забезпеченням у навчальному процесі необхідних передумов володіння нормами правопису: 1) озброєння певними знаннями про російську мову і навчально – мовними вміннями; 2) оволодіння основними пунктуаційними поняттями.

2. До умов ефективності навчання пунктуації належать:

- реалізація специфічних принципів (зв'язок навчання пунктуації із синтаксисом, розвитком мови і мислення учнів, зв'язок пунктуації з виразним читанням) і власне методичних принципів навчання пунктуації (спостереження над логікою - предметною інформацією, вираженою у реченні; спостереження над ритмомелодикою речення);

- комплексний підхід до вивчення пунктуації у зв'язку із формуванням синтаксичної компетенції учнів, а також із вивченням інших розділів російської мови;

- використання методів навчання: теоретичних (слово учителя, бесіда); теоретико - практичних (спостереження і аналіз мови; метод самостійної роботи); практичних (пунктуаційний розбір), які активують пунктуаційну пильність учнів;

- укладання системи вправ, спрямованої на формування пунктуаційних навичок учнів.

4. У процесі формування пунктуаційних навичок доцільно використовувати такі прийоми: спостереження над мовними (синтаксичними явищами), пунктуаційний розбір речення; зіставлення;

порівняння різних за типом речень; складання плану до параграфа, виділення головної думки, підбір прикладів до кожного положення правил.

5. Укладена система вправ орієнтована на формування чотирьох основних груп пунктуаційних умінь: знаходження пунктуаційних смислових відрізків; постановка розділового знака відповідно до вивченого пунктуаційного правила; обґрунтування вибору розділового знака; знаходження пунктуаційних помилок і їх виправлення.

6. За нашими спостереженнями, учнів найбільше цікавлять такі завдання: творче списування (ускладнене та неускладнене); переказ із продовженням або твір за даним початком; різноманітні види диктантів: творчий диктант, графічний диктант, повний диктант, диктант з елементами переказу.

Перспективними залишаються такі проблеми: розвиток пунктуаційних навичок учнів у зв'язку з вивченням усіх розділів шкільного курсу російської мови; формування пунктуаційних навичок у ході роботи над творами в основній школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумов С. И. Методика пунктуации. / С. И. Абакумов. – М.: Учпедгиз, 1954. – 120 с.
2. Афанасьев П.О. Методика русского языка в средней школе. / П.О. Афанасьев. – М.: Учпедгиз, 1947. – 268 с.
3. Багрянцева В. А. Русский язык: Учебное пособие для углубленного изучения в старших классах. / В.А. Багрянцева, Е.М. Большева, И.В. Галактионова, Л. А. Жданова, Е.И. Литневская. – М.: МГУ, 2011. – 560 с.
4. Барабанова М. Ю. Методика преподавания русского языка: таблицы, схемы, комментарии: Учеб. Пособие / М. Ю. Барабанова. – Т: ТГПУ им. Л. Н. Толстого, 2014. – 62 с.
5. Баранов М. Т. Методика преподавания русского языка в школе / Баранов М. Т, Ипполитова Н. А, Ладыженская Т. А, Львов М. Р; ред. М. Т. Баранов. – М.: Академия, 2001. – 368 с.
6. Булаховский Л. А. К реформе русской пунктуации / Л. А. Булаховский. – 1930. – С. 128.
7. Блинов Г. И. Методика изучения пунктуации в школе. / Г. И. Блинов. – М.: Просвещение, 1990. – 209 с.
8. Блинов Г. И. Методика изучения пунктуационных правил. / Г. И. Блинов. – М.: Просвещение, 1972. – 208 с.
9. Блинов Г. И. Методика пунктуации в школе. / Г. И. Блинов. – М., 1978. – 190 с.
10. Блинов Г. И. О системе упражнений по пунктуации. / Г. И. Блинов. – Русский язык в школе. – 1985. – 31. – С. 28 - 32.
11. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н.С. Валгина. – М. : Агар, 2000. – 416 с.
12. Виноградов. В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения [Электронный ресурс] / В. В. Виноградов. – Режим доступа:

<http://project.phil.spbu.ru/lib/data/ru/vinogradov/syntax.html>

13. Востоков А.Х. Сокращенная русская грамматика. / А.Х. Востоков. – Спб., 1831. – 408 с.
14. Гац И. Ю. Методика преподавания русского языка в задачах и упражнениях / И. Ю. Гац. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрайт, 2018. – 260 с.
15. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. / А. Н. Гвоздев. – Часть 2. Фонетика и морфология. 2-е изд. – М.: Учпедгиз, 1958. – 330 с.
16. Громов И. А. Сложносочиненное предложение в 9-м классе. [Электронный ресурс] / И. А. Громов. – Режим доступа: <https://rus.1sept.ru/article.php?ID=200001001>
17. Давыдов И. И. Опыт общесравнительной грамматики русского языка. / И. И. Давыдов. – Спб., 1853. – 178 с.
18. Добромыслов В. А. Работа над пунктуацией в неполной средней школе. Русский язык и литература в школе: Метод. сборник. / В. А. Добромыслов. – М., 1943. – 135 с.
19. Дудников А. В. Методика синтаксиса и пунктуации в восьмилетней средней школе. / А. В. Дудников. – М.: Учпедгиз, 1963. – С. 96.
20. Конспект-сценарий урока русского языка. Средства связи и способы выражения смысловых отношений в ССП. Значения ССП (9 класс). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://nsportal.ru/shkola/russkiy-yazyk/library/2012/03/26/sredstva-svyazi-i-sposoby-vyrazheniya-smyslovykh-otnosheniy>
21. Краснова Н. Н. Прием алгоритмизации как средство формирования пунктуационной грамотности старшеклассников. [Электронный ресурс] / Н. Н. Краснова // Научный альманах. – 2018. – Режим доступа: <http://ucom.ru/doc/na.2018.03.01.155.pdf>
22. Литвинко Ф. М. Методика преподавания русского языка в школе./ Ф. М. Литвинко. – Минск: Выш. шк, 2015. – 448 с.

23. Литневская Е. И. Методика преподавания русского языка в средней школе: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Е. И. Литневская, В. А. Багрянцева.; ред. Е. И. Литневская. – М.: Академический проект, 2006. – 590 с.
24. Ломизов А. Ф. Выразительное чтение при изучении синтаксиса и пунктуации./ А. Ф. Ломизов.. – М. : Просвещение, 1968. – 144 с.
25. Ломизов А. Ф. Обучение пунктуации в средней школе / А. Ф. Ломизов; ред. А. В. Текунов. – М.: Педагогика, 1975. –160 с.
26. Ломоносов М. В. Российская грамматика / М. В. Ломоносов. – М.; Л.: Изд. АН СССР, 1952. – 578 с.
27. Львов М. Р. Словарь - справочник по методике русского языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец / М. Р. Львов. – М.: Просвещение, 1988. – С.164.
28. Михайловская Г. А. Смысл высказывания – ключ к его интонационному оформлению: Система упражнений для работы над выразительностью речи / Г.А. Михайловская. – Всемирная литература в средних учебных заведениях Украины. – 2003. – № 1. – С. 63-64.
29. Михайловская Г. А. Смысл высказывания – ключ к его интонационному оформлению: Система упражнений для работы над выразительностью речи / Г. А. Михайловская. – Всемирная литература в средних учебных заведениях Украины. – 2003. – №3. – С. 61-62.
30. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою: Російська мова; Інтегрований курс «Література (російська та світова)». 5-9 класи. К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 192 с.
31. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М. : Издательство ИКАР. 2009. – 448 с.
32. Обращение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ruskiy-na-5.ru/articles/447>

33. Пашковская Н. А. Русский язык: учеб. для 8 кл. общеобразов. учеб. заведений с укр. яз. обучения / Н.А.Пашковская, Г.А.Михайловская, С.А. Распопова. – К.: Освіта, 2008. – 224 с.
34. Пешковский А. М. Роль выразительного чтения в обучении знакам препинания. / А. М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1959. – С.54.
35. Пешковский А. М. Школьная и научная грамматика. / А. М. Пешковский. – М., 1918, – С. 107.
36. Попов Р. В. Практикум по русскому языку. / Р. В. Попов.; 2 изд., испр. и доп. – А.: Поморский университет, 2006. – С. 89.
37. Проект свода правил об употреблении знаков препинания / Русский язык в советской школе. – 1930. – № 3. – С. 171-174.
38. Прокофьев А. Стихотворения и поэмы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://itexts.net/avtor-aleksandr-andreevich-prokofev/241749-stihotvoreniya-i-poemy-aleksandr-prokofev/read/page-20.html>
39. Рамзаева Т. Г. Методика обучения русскому языку в начальных классах: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика нач. обучения»./ Т. Г. Рамзаева, М. Р. Львов. – М.: Просвещение, 1979. – 431 с.
40. Розенталь Д. Э. Словарь - справочник лингвистических терминов. / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – Изд. 2-е. М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
41. Русская Грамматика: в 2 т. / ред. Н. Ю. Шведова, Н. Д. Артюнова, А. В. Бондарко и др. – М.: Наука, 1980. – 765 с.
42. Русский язык: учеб. для 8 кл. общеобразов. учеб. заведений с рус. яз. обучения / О. В. Бойко, Е. П. Голобородько, Г. А. Михайловская, С. В. Филиппова. – К.: Освіта, 2004. – 208 с.
43. Русский язык : учеб. для 9 кл. общеобразов. учеб. заведений с рус. яз. обучения / Г.А.Михайловская, Н.А.Пашковская, В.А. Корсаков[и др.]. – К.: Освіта, 2005. – 288 с.

44. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе. / А. В. Текучев. – 3-е изд., перераб., – М: Просвещение, 1970. – 413 с.
45. Учебный словарь. Сложносочинённые предложения. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/5d389c67-dc9e-4056-b1e29372bb3cbc59/%5BRUS9_203%5D_%5BTD_195%5D.htm#2_1

Зміст роботи по формуванню пунктуаційних навичок учнів 8-9 класів

Зміст матеріалу в діючій програмі	Зміст методики навчання пунктуаційній грамотності	Формування пунктуаційних умінь і навичок
<p>Речення (поглиблення з опорою на українську мову). Основні ознаки речення: смислова закінченість та інтонаційна оформленість. Просте і складне речення. Типи речень за метою висловлювання. Речення з емоційним забарвленням. Актуальне членування речення. Логічний наголос. Порядок слів у реченні. Текстоутворююча роль простих речень.</p>	<p>Розділові знаки в кінці речення і при перериванні мови</p>	<p>Учень розпізнає на слух вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням; правильно інтонує і пише прості речення з врахуванням мети висловлювання та емоційного забарвлення, правильно розставляє розділові знаки в кінці речення і переривання мови.</p>
<p>Двоскладні речення Підмет і присудок як головні члени речення. Способи вираження підмета. Простий(дієслівний) і складний (іменний і дієслівний) приисудок. Зв'язка . Інтонація в простих реченнях з пропуском зв'язки.</p>	<p>Тире між підметом і присудком.</p>	<p>Учень правильно інтонує і пише речення з пропущеною зв'язкою.</p>
<p>Неповні речення Повні і неповні речення. Інтонація неповних речень.</p>	<p>Тире в неповному реченні.</p>	<p>Учень розпізнає неповні речення, правильно інтонує і ставить розділові знаки.</p>
<p>Речення з однорідними членами. Однорідні члени речення(із сполучниковим,</p>	<p>Кома між однорідними членами.</p>	<p>Учень розпізнає однорідні члени речення, правильно інтонує і ставить розділові знаки.</p>

<p>безсполучниковим та змішаним зв'язком . Речення з кількома рядами однорідних членів. Інтонація в реченнях з однорідними членами. Побудова речень з сполучниками <i>не тільки, але і; якщо не; хоча й; але і.</i></p>		
<p>Узагальнюючі слова в реченнях з однорідними членами. Інтонація в реченнях з узагальнюючими словами і однорідними членами.</p>	<p>Розділові знаки при узагальнюючих словах</p>	<p>Учень знаходить узагальнюючі слова при однорідних членах речення і правильно ставить розділові знаки.</p>
<p>Речення із звертаннями, вставними словами(словосполученнями, реченнями). Звертання непоширене і поширене. Іменники і субстантивовані слова в ролі звертань. Використання звертань для передачі відношення до адресата мови. Інтонація в реченнях із звертаннями. Вставні слова (словосполучення, речення). Використання вставних слів як засобу зв'язку речень в тексті. Інтонація в реченнях із вставними словами (словосполученнями і реченнями).</p>	<p>Розділові знаки в реченнях із звертаннями. Розділові знаки при вставних словах (словосполученнях, реченнях).</p>	<p>Учень розпізнає в реченнях звертання, вставні слова (словосполучення, речення) і осмислює їх роль у мові; правильно інтонуює і ставить розділові знаки.</p>

<p>Речення з відокремленими членами. Відокремлення другорядних членів речення. Інтонація в реченнях з відокремленими членами.</p> <p>Відокремлене узгоджене і неузгоджене означення. Відокремлена прикладка. Прикметники, дієприкметники, іменники та займенники в ролі узгоджених і неузгоджених відокремлених означень і прикладок. Синонімія речень з відокремленими означеннями і складнопідрядних речень з підрядними означальними.</p> <p>Правиильна побудова речень з дієприкметниковими зворотами.</p> <p>Відокремлені додатки. Вживання прийменників <i>крім, замість, понад, включаючи, поряд з</i> та ін. з іменниками.</p>	<p>Розділові знаки при відокремлених означеннях і реченнях. Відокремлені обставини, додатки, розділові знаки при них.</p>	<p>Учень розпізнає відокремлені та уточнюючі члени речення і осмислює їх роль в мові; складає речення з відокремленими і уточнюючими членами, правильно інтонує і ставить розділові знаки.</p>
<p>Пряма і непряма мова. Діалог (5 год.) Пряма і непряма мова як спосіб передачі чужої мови. Розділові знаки при</p>	<p>Розділові знаки в цитатах. Розділові знаки в діалозі.</p>	<p>Учень розпізнає пряму і непряму мову, діалог в тексті, правильно інтонує і ставить розділові знаки.</p>

<p>прямій мові. Особливості переведення прямої мови в непряму. Дотримання правильної інтонації в реченнях з прямою мовою. Цитата як спосіб передачі чужої мови. Розділові знаки в цитатах. Діалог. Розділові знаки в діалозі.</p>		
<p>Складне речення. (з опорою на українську мову) (44 год.). Значення і будова складного речення. Характер зв'язку між частинами складного речення. Засоби зв'язку між частинами складного речення. Види складних речень: сполучникові і безсполучникові. Розділові знаки. Інтонація в складних реченнях.</p>	<p>Розділові знаки в складних реченнях.</p>	<p>Учень розпізнає складні речення, дотримується правильної інтонації при читанні, правильно ставить розділові знаки.</p>
<p>Складносурядні речення. Сміслові відношення між частинами складносурядного речення. Сурядні сполучники (повторення з поглибленням). Інтонація в складносурядних реченнях.</p>	<p>Розділові знаки в складносурядних реченнях.</p>	<p>Учень розпізнає складносурядні речення, правильно інтонує і розставляє розділові знаки.</p>

<p>Складнопідрядні речення. Будова складнопідрядного речення: головна і підрядна частини. Основні види підрядних частин. Підрядні сполучники (повторення з поглибленням), сполучні слова і вказівні слова. Розділові знаки (повторення з поглибленням) і інтонація в складнопідрядних реченнях. Правопис негативних і невизначених прислівників (повторення).</p> <p>Складнопідрядні речення з підрядними означальними.</p> <p>Підрядні сполучні слова в співставленні з українською мовою <i>который, какой-</i> укр. <i>котрий, який</i>).</p> <p>Складнопідрядні речення з підрядними означальними.</p> <p>Підрядні сполучники і їх правопис (повторення).</p> <p>Складнопідрядні речення з підрядними місця і часу. Підрядні сполучники в співставленні з українською мовою (<i>как только, с тех пор как, до тех пор как-</i> укр. <i>тільки-но, з того</i></p>	<p>Розділові знаки в складнопідрядних реченнях.</p>	
---	---	--

<p><i>часу як, до того часу як).</i></p>		
<p>Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними і способу дії. Підрядні сполучники в співставленні з українською мовою: <i>(будто, словно, точно, подобно тому как- укр. нібито, подібно до того як, так само як, мов, немов, ніби).</i> Правопис сполучників (повторення).</p> <p>Складнопідрядні речення з підрядними причини і наслідку. Підрядні сполучники в співставленні з українською мовою <i>(так что , благодаря тому что, так как- укр. через те що, тому що, завдяки тому що, тому-то).</i></p> <p>Складнопідрядні речення з допустовими підрядними, підрядними умови і мети. Підрядні сполучники в співставленні з українською мовою <i>(для того чтобы, несмотря на то что- укр. з тим щоб, незважаючи на те що).</i></p>		

<p>Складнопідрядні речення з декількома підрядними. Складнопідрядні речення з підрядними, які відносяться до вісієї головної частини, до одного або різних слів в головній частині.</p>		
<p>Безсполучникові складні речення. Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення. Синонімія безсполучникових і сполучникових складних речень. Розділові знаки і інтонація в безсполучниковому складному реченні. Складні речення з різними видами зв'язку. Розділові знаки. Інтонація.</p>	<p>Розділові знаки і інтонація в безсполучниковому складному реченні, а також в складних реченнях з різними видами зв'язку.</p>	